

Tegnér, en man av upplysningen

En diskursiv ordning, förankrad i det diskursiva fält som 1700-talets upplysnings-tänkande inrättat, präglar Tegnér's dissertation om skrattet från 1802.¹ Detta är min akademiska slutsats. Ordvalet är inte Tegnér's. Han hade nog ersatt "diskursiv ordning" med "tänkesätt", ett begrepp han själv gärna använder utan att närmare ange dess innebörd. Associativt bör det vara nära förknippat med begreppet "räknesätt". Tegnér var för övrigt styv i matematik. Begreppet "tänkesätt" kan sålunda uppfattas som en uppsättning systematiskt verkande idéer och föreställningar, vilka tillsammans formar en intellektuell disposition som på olika sätt omsätts i handling. Enligt Tegnér omvandlas idéer regelmässigt till handlingar; det sker, för att citera honom själv, "förr eller senare".² Dissertationen om skrattet kan ses som ett exempel på en sådan förändring av ontologisk status, flera gånger dessutom. Upplysningsidéer, härbärgerade i ett medvetande, omsätts i skrift och blir sedan föremål för muntligt tankeutbyte under en disputation.

Ett annat tänkesätt, avsett att omvandlas till social och politisk handling, ska det fortsättningsvis handla om. Återigen gäller det Tegnér's anknnytning till upplysningen, men nu gäller det den inspiration som utgått från upplysningstidens ultimata politisk-ideologiska yttring: den franska nationalförsamlingens *Déclaration des droits de*

¹ Hänvisningen rör mitt bidrag "Tegnér om skrattet och dess orsaker" i denna volym.

² AS I, s. 21 et passim. Tegnér skiljer, när det passar honom, på allmänt och specifikt tänkesätt. Det senare kan lämpligen förknippas med den konceptualisering jag här gjort, medan allmänt tänkesätt löst kan förknippas med upplysningstänkande som ett diskursivt fält, där olika idéer och föreställningar cirkulerade, sammanhållna av vissa allmänna föreställningar som upplysning, framsteg med flera.

l'homme et du citoyen av den 26 augusti 1789.³ Under sin tid i Lund, som han lämnade först 1826, var denna text (i det följande *Deklarationen*) en utgångspunkt för hans politiska ställningstaganden. Syftet med denna artikel är att påvisa detta starka samband över tid och samtidigt beakta andra inslag i hans politiska åskådning.⁴

Undersökningen knyts till några på sin tid mycket omtalade tal från Tegnér's tid i Lund: jubelfestalet 1817, inträdestalet i Svenska Akademien 1819, Oscarstalet 1823 och det första skoltalet i Växjö 1824. Talen har det gemensamt att han pläderar för politisk-sociala förändringar i liberal, frihetlig riktning. Det är just dessa inslag som är intressanta i detta sammanhang, medan talens övriga delar i stort lämnas därhän. I skoltalet är detta inslag tämligen svagt, men talet försvarar sin plats. Det avslutar ett politiskt tema som han inledde i jubelfestalet och tog upp i de andra talen med nya infallsvinklar.

Publiken skiftade. Vid de båda högtidstalen i Lund utgjorde åhörarna en socialt blandad skara. Akademiker, ämbetsmän och företrädare för Lunds borgerskap var på plats. Till högtidssammankomsten i Svenska Akademien var hovet och representanter för huvudstadens övriga akademier inbjudna. I Växjö talade han inför lärare och gymnasister.

*

Ären före jubelfestalet var bedrövliga ur Tegnér's synvinkel. Han ogillade Karl XIV Johans uppslutning bakom Heliga alliansen, han ogillade den indragningsmakt som införts 1812 och han ogillade den romantiska skolan i litteratur och allmän debatt, därför att den saknade den konkretion i uttryck, den klarhet i tanke han själv eftersträfvade. Till yttermera visso hade den verkat polariserande. Inte heller slöt han upp bakom de kritiserade gustavianerna. Tiden hade gått dem förbi. Något nytt behövdes. Till den änden hade han försökt starta en tidskrift för intellektuell debatt, men projektet strandade redan på planeringsstadiet.

TAL VID JUBELFESTEN DEN 4 NOVEMBER 1817

Med sitt tal till Luthers minne, som inte innehåller mycket om Luther, fullföljer Tegnér på egen hand sin ambition att väcka nationen till insikt om det nödvändiga i att gå

3 Deklarationen är tillgänglig på nätet (<https://www.legifrance.gouv.fr/contenu/menu/droit-national-en-vigueur/constitution/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789>). Kommentarer i Doyle 1989, s. 118–223; Israel 2011, s. 904–913 och 2014, s. 77–85.

4 Om hans tidiga förankring i upplysningstänkande och mer specifikt *Deklarationen* före jubelfestalet, se Gravier 1943, s. 9–28 et passim och Jansson 1948, s. 7–10.

vidare; det gällde att komma bort från den polarisering som uppstått. Till den änden gör han först upp med de två tänkesätt som han anser ha präglat den offentliga debatten och litteraturen, varpå han avslutar med en plädering för politisk frihet, inspirerad av den frihetens genius han anser ha framträtt med Luther och reformationen.⁵

Var tid har en inre, andlig sida och en yttre politisk, vilka påverkar varandra. Det är Tegnér's utgångspunkt. Reformationens betydelse förbinder han i första hand med den inre, andliga sidan, då religion och förnuft befriades från sina bojor, vilket sin tur hade banat väg för vetenskapliga framsteg. Även yttre förändringar följde. Ett borgerligt stånd framträdde, tävlande med de gamla i förmögenhet, i bildning och praktisk "behändighet var det dem överlägset".⁶

I nuet identifierar Tegnér ett stort behov av intellektuell förnyelse. Han gör upp med upplysningens "torra och hjärtlösa materialism" och romantikens "huvudlösa svärmeri", som båda inverkat menligt på religion, vetenskap, litteratur och konst. Vad han vill sätta i stället blir inte klart. De positiva värdeorden – renhet, enkelhet, klarhet, begriplighet, fromhet – är instuckna som motinstanser till allt det "andelösa" i tiden, och saknar därför de fasta konturer och den gripbara konkretion som kunnat verka upplysande. Han tycks förtrösta på "tankefriheten" och dess samverkan med förnuftet.⁷

När han övergår till att tala politik börjar han med att konstatera att den yttre verkligheten uppvisar en "märkvärdig sida". Den sammanhänger med Napoleonkrigen och den politiska omvälvningen i Europa.⁸ Frihetens genius har slagit följe med förnuftet. Folken i "Norr och Söder" ställer legitima krav, ty det handlar om "folkens eviga rätt" och "staternas djupaste och väsendtligaste grundvalar". Innebörden av det senare friläggs genom det som möjligen kan kallas en övertalningsdefinition, låt vara given med negativa förtecken.⁹

Stater har en högre syftning. De ska, var och en och i enlighet med sin "natur", vara en *bildningsanstalt för Menskligheten* (min kursivering). Vad detta innebär preciseras

5 AS I, s. 16–38. Flera litteraturhistoriker har kommenterat talet och visat intresse för hans uppgörelse med tidens vitterhet, medan de i stort avstått ifrån att närmare analysera den politiska delen genom att blott karakterisera den som liberal eller dylikt. Olsson 1931, s. 328–350; Gravier 1943, s. 81–88; Böök 1946, I, s. 264–269; Jansson 1948, s. 81–87; Werin 1974, s. 198–199. Johanneson (2003, s. 105–126) undersöker det i ett retoriskt perspektiv.

6 Inledningen om reformationen är kort (s. 16–20), närmast en förevändning för den utläggning som kommer.

7 AS I, s. 20–35. Den absolut största delen av talet ägnas denna uppgörelse med framför allt vitterheten.

8 Omvälvningen benämns även "vulkan", "islossning" och i brev samma år "jordskalv".

9 Det politiska partiet omfattar tre sidor. AS I, s. 35–37.

inte. Tegnér väljer i stället att med en bild ange hur en statsbildning inte ska vara organiserad, nämligen som "en Negerplantage med millioner slafvar och en enda Herre med sina underfogdar". Bilden är retoriskt effektiv, men en tydligare begreppsbildning är nödvändig. Alltså, plantagen och dess befolkning utgör ett samhälle, över vilket Herren och hans fogdar i kraft av Herrens äganderätt enväldigt styr; de utövar de statliga funktioner som till exempel regering, riksdag och domstolar utövar i andra samhällen. Plantagen som helhet (styre, befolkning, territorium) utgör en statsbildning, det Tegnér i regel avser med ordet stat.

Den statsbildning Tegnér åsyftar som föredömlig – plantagen representerar, likt Ryssland, dess motsats: despotismen – ska alltså verka som en bildningsanstalt för sina medborgare. Vad det innebär och hur det ska ske sägs inte. Ordet bildningsanstalt tyder hur som helst på att det är något som är institutionaliserat, som erbjuder något utöver formell skolning och som ska berika både människans livs- och tankevärld samt statsbildningens funktionssätt. Det blir anledning att återkomma till denna fråga efter en genomgång av de folkliga krav Tegnér identifierat i tiden. Folken i "Norr och Söder" kräver således, formulerat i klartext:

1. att själva stifta de lagar de ska lyda
2. att själva bestämma över de skatter de ska erlägga
3. att ansvar utkrävs av dem som härskar
4. att yttrandefriheten ska vara så fri och oförkränt som ordningen och landets säkerhet medger, emedan den är frihetens "andedräkt". Den som onödigtvis inskränker den, skär tungan ur statsbildningens mun, och förråder att han, Orientens tyranner lik, vill betjänas endast av stumma slavar¹⁰
5. att man inte lurar undersåtarna med ett "tanklöst hjärnsnöje" om rättigheter, ärvda inom en enda släkt, vilka aldrig kan förverkas vare sig genom missbruk eller oskicklighet
6. att ett liberalare förhållande ska gälla mellan stånden
7. att säkerhet för den enskilde (och hans egendom) garanteras¹¹
8. att respekt för de rättigheter som *naturen* (min kursivering) givit varje mänsklig varelse upprätthålls.

10 Fler friheter skulle aktualiseras under 1800-talet, såsom religions-, mötes- och organisationsfrihet.

11 Texten nämner bara ordet "säkerhet", vad som ligger i det ordet är min tolkning givet sammanhanget.

I den sista punkten hänvisar Tegnér till naturrätten och de rättigheter denna garanterar envar människa som människa. Poängen med denna avslutning är uppenbar. Till naturrätten räknar han de krav (1–7) han just identifierat. Samtidigt återknyter han till upptakten, där han meddelat att det ytterst handlar om ”folkens eviga rätt” och ”staternas [statsbildningarnas] djupaste och väsentligaste grundvalar”. Avsnittet får därmed en universell inriktning samtidigt som kraven gör klart att en statsbildnings politiska legitimitet ytterst utgår från folket.

Den betydelse Tegnér tillmäter en fri politisk debatt är, kan man notera, formulerad med eftertryck. Kravet upptar sex av kravlistans fjorton rader i den senaste utgåvan av talet. Pläderingen kan ses som ett stöd för tryckfrihetsförordningens status som grundlag. Indirekt tjänar den också som ett memento gentemot missbruk av indragningsmakten, införd 1812. Krav fem är särskilt kontroversiellt i en svensk kontext, eftersom anmärkningen i praktiken är riktad mot släkten Bernadottes maktställning. Här sägs att en olämplig företrädare för kungamakten måste kunna ersättas och att ingen släkt därför bör ha ovillkorligt monopol på statens högsta ämbete. Regeringsformen av 1809 tiger på denna punkt.¹²

Inspirationskällan för detta manifest – utan att vara direkt citerad – torde vara *Deklarationen*, det vill säga den franska nationalförsamlingens *Declaration des droits de l'homme et du citoyen* av den 26 augusti 1789.¹³ Överensstämmelserna mellan dem är slående:

Krav 1 återgår på artikel 6, där det bland annat står att alla medborgare har rätt att delta, personligen eller genom sina företrädare, i utformningen av lagen.

Krav 2 återgår på artikel 14, där det står att alla medborgare, personligen eller genom sina företrädare, har rätt att fastställa nödvändigheten av en skatt, att fritt bevilja den, att följa dess användning med mera.

Krav 3 återgår på artikel 15, där det står att samhället har rätt att av varje offentlig befattningshavare kräva räkenskap för dennes förvaltning.

Krav 4 återgår närmast på artikel 11, där det står att det fria utbytet av tankar och åsikter är ”en av de mest värdefulla av mänskliga rättigheter” (*un des plus précieux droits de l'Homme*) och att varje medborgare därför fritt får tala, skriva och trycka sina åsikter men är ansvarig för missbruk av denna frihet i de fall lagen fastställer. Även artikel 10 kan aktualiseras. Ingen ska antastas på grund av sina åsikter, vilket går igen i formu-

12 Jag vill tacka f.d. hovrättspresident Johan Hirschfeldt och juris doktor Gunnar Petri för synpunkter.

13 Deklarationen är, som framgått, tillgänglig på nätet (<https://www.legifrance.gouv.fr/contenu/menu/droit-national-en-vigueur/constitution/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789>).

leringen: yttrandefriheten ska vara så "fri och oförkränkt som ordningen och landets säkerhet medger".

Krav 5 aktualiserar närmast artikel 3, där det sägs att all suveränitet "i grunden" (*essentielllement*) ligger hos nationen. Ingen sammanslutning eller individ kan utöva laglig makt som inte uttryckligen kommer därifrån. Även artikel 15 aktualiseras. Implicit ryms i den rätten att från ett ämbete skilja den befattningshavare som missköter sitt uppdrag.¹⁴

Krav 6 anknyter till tre artiklar: 1. Social åtskillnad får bara grundas på den gemensamma nyttan; 6. Alla medborgare har såsom varande lika inför lagen lika tillträde till alla offentliga värdigheter, positioner och arbeten efter förmåga utan annan åtskillnad än den som grundar sig på deras dygder och talanger; 13. Skatt ska fördelas "lika" (*également*) bland alla medborgare i proportion till deras tillgångar.

Krav 7 återgår på artiklarna 7–9 och 17, där den personliga säkerheten och äganderätten skyddas.

Krav 8 återgår på inledningen, där utfärdarna beslutat att i "en högtidlig deklaration" (*Déclaration solennelle*) redogöra för "människans naturliga, oförytterliga och heliga rättigheter" (*les droits naturels, inaliénables et sacrés de l'Homme*), vilka sedan konkretiseras i de sjutton artiklar som följer, varav tolv, enligt mitt förmenande, på olika sätt givit nedslag i det manifest Tegnér presenterar som folkens krav.

*

Tegnérns inledande utläggning om statsbildningen som en utbildningsanstalt återstår att kommentera. Ett svar må sökas i *Deklarationen*. Enligt sin högtidliga inledning ska den ständigt vara närvarande för alla medlemmar i samhällskroppen (*corps social*), den ska påminna dem om deras rättigheter och skyldigheter, den lagstiftande och exekutiva maktens handlingar ska i varje ögonblick kunna jämföras med målet för varje politisk institution och därmed bli mer respekterade. Med andra ord, den ska som ständigt närvarande tjäna som praktiskt rättesnöre för samhällets medborgare och institutioner. Som offentligt påbjuden och allestädes närvarande bidrar statsbildningen onekligen till att disciplinera dem som ska leva under dessa påbud. I överförd mening kan den också verka som en utbildningsanstalt.

Frågan är om inte Tegnér lägger in något mer i ordet bildning än det som ryms i *Deklarationens* anspråk. Stöd för tanken kan mobiliseras. I Dalins *Ordbok* från 1850-talet står om ordet "bildning" skrivet: "Naturenligt utvecklande och fullkomnande af samteliga människans anlag och förmögenheter", med tillägget: "I vanlig inskränktare me-

14 *Krav 5* saknar en direkt motsvarighet i *Deklarationen* eftersom deklarationen inte är en *constitution* i egentlig mening, men kravet ryms inom dess föreställningsvärld.

ning brukas det endast om själens förmögenheter.” Om ordet bildningsanstalt heter det: ”Inrättning för bibringande af bildning i ordets mest omfattande bemärkelse, dvs. kunskaper, konstfärdighet och sedlig förädling.”¹⁵ Begreppet tycks innefatta mer än det *Deklarationen* erbjuder, vilket Dalins ordbok ger vid handen.

En som hyllade både den amerikanska och den franska revolutionens idéer men principiellt avvisade våldsam, revolutionär förändring i en rättsstat var filosofen i Königsberg, Immanuel Kant, som integrerade många av upplysningens politiska idéer i sin *Rechtslehre*.¹⁶ Notabelt i vårt sammanhang är att de krav Tegnér identifierat som folkens krav har sin motsvarighet i Kants syn på det ”borgerliga samhället”, där ”rättsstaten” (*Rechtsstaat*) enligt Kant fått sin historiskt sett mest utvecklade (förnuftsbestämda) form.¹⁷ I denna rättsstat är lagstiftningen medborgarnas ansvar, liksom beslut om skatter; likhet inför lagen gäller; envar har som fullmyndig medborgare rätten att uttrycka och förmedla sina åsikter; olämplig regent kan ersättas och så vidare. Som överordnad instans skyddar staten äganderätten och garanterar envar medborgare dennes personliga säkerhet. Rättsstatens idé är för Kant en frihetens ordning, där envars frihet också är allas frihet i kraft av lagar som tillsammans utgör en grund för författning och samhällsordning.¹⁸ Också rättsstaten har en historia.

När människor en gång slog sig samman, därtill manade av förnuftet, för att säkra beskydd och inre säkerhet under en gemenskap krävdes samarbete och reglering av åtaganden. Med detta första fördrag har frihet under lag ersatt laglös frihet. En förnuftigare ordning var därmed införd, ty hot och osäkerhet var ersatta av fred och trygghet, en förutsättning för mänsklig och samhällelig utveckling.

Alltså: Lagen, rättsstatens grundbult, reglerar och normerar i sin borgerliga utformning människors interaktion. Den verkar civiliserande genom att ange ramar för en social interaktion, byggd på ett ömsesidigt hänsynstagande, där den enskildes frihet också är den andres frihet. Inom denna rättsordning, gemensam och likvärdig för alla, kan envar som autonom, ansvarskapabel individ bäst utveckla sina färdigheter och

15 Dalin I, s. 175.

16 *Rechtslehre* och därmed samhöriga skrifter är samlade i Klenner 1988. Om Kants syn på revolutioner, se Williams 1983, s. 208–214 och Byrd & Hruschka 2010, s. 181–184; detta arbete är en ingående kommentar till *Rechtslehre*.

17 Det är inte den nutida betydelsen (borgerlig som motsats till socialistisk) som är aktuell hos Kant. Ett alternativ vore att använda ett ord som ”civil” i stället, vilket förekommer i engelskspråkig litteratur, liksom i Sparr 1995. Och när Kant uttrycker sig på latin använder han ordet ”civilis”. Här har ordet ”borgerlig” bibehållits, eftersom Tegnér använder just det ordet.

18 Den ”nödvändiga idén” om denna ömsesidiga frihet (min frihet är också din) finns uttryckt redan i *Kritik der reinen Vernunft* (1781), bok 2, avd. 2, s. 316.

söka sin lycka.¹⁹ Också denna rättsliga ordning kan i överförd mening uppfattas som en statsbildningens utbildningsanstalt.

*

Tegnér nämner inte *Deklarationen*, inte heller Kant, och uttrycker sig medvetet svävande om den idéhistoriska bakgrunden till sin kravlista. Några hävdar, konstaterar han, att 1700-talets upplysning åstadkommit den stora politiska omvälvningen. "Om så är, så är det utan tvivel dess bästa arbete." Men grunden ligger djupare, lägger han till, "som bland annat äfven Englands historia bevisar". Med den senare hänvisningen torde han närmast avse *Bill of Rights* (1689). Svårare är det att avgränsa upplysningens "bästa arbete". Det är knappast en enskild insats som avses utan en kollektiv. Av den allmänna kontexten att döma inkluderar han *Deklarationen*. Denna var i sin tur påverkad av den amerikanska *Declaration of Independence* (1776).²⁰ Sambandet var knappast okänt för Tegnér. Båda deklarationerna var inspirerade av naturrättsliga idéer, liksom den engelska *Bill of Rights*. Amerika apostroferas också favorabelt mot slutet av detta politiska manifest: "Dit har Europa redan skickat många af sina bästa förhoppningar, dit skall Menskligheten rädda sina husgudar, liksom Eneas räddade sina ur det brinnande Ilium."²¹

En hypotes må framföras som förklaring till Tegnérns omskrivningar. De tre dokument som apostroferats hade alla tillkommit som inledning till eller avslutning på politiska revolutioner. Tegnér har sannolikt inte velat påminna om detta samband. Det är frihet och fredlig förändring han apostroferar i anslutning till Lutherminnet och den reformation som firas. I början på det politiska avsnittet hävdar han: "Hvarhelst en förnuftig tankefrihet finnes, finnes därför alltid en dylik borgerlig frihet" och "hvarifrån daterar sig all förnuftig Tankefrihet i Europa, om icke från den Lutherska Reformationen."²² I avslutningen tar han åter upp denna tanke men turnerar den anorlunda: "Frihetens, äfven den borgerliga frihetens sak, är icke något främmande

19 Kort introducerande är Sparr 1995, s. 330–346 och Höffe 2004, s. 202–233. Bland specialstudier hänvisas till Williams 1983, kap. 7, 8 och Byrd & Hruschka 2010, där kap. 7 och 8 ägnas staten som idé resp. praktik, medan kap. 3 ägnas Kants frihetsbegrepp och kap. 1 hans distinktion mellan privat och allmän lag (§ 41, 42 i *Rechtslehre*) som är en utgångspunkt för hans tänkande i detta sammanhang.

20 Den delstatliga *Virginia Declaration of Rights* från samma år var knappast känd.

21 AS I, s. 37.

22 AS I, s. 35.

ämne för dagens högtidlighet. Lagbunden Frihet, under vad gestalt som helst, är vår Trosförvandt, en född Lutheran, likasom vi.”²³

Väld är med andra ord ingen framgångsväg. Den andra fasen av franska revolutionen är således utesluten som förebild. Valet av ordet ”borgerlig” är medvetet. Ofta är det vid denna tid synonymt med ”liberal” i politisk mening, det vill säga en för tiden radikal ideologi, samtidigt som Tegnér också förknippar ordet med ett särskilt stånd, som, enligt honom, först gjorde sin entré under reformationen.

”Lagbunden frihet” får mig också att associera till Immanuel Kant och hans nyckelord: ”frihet genom lagen”; det är den frihet som under beskydd av lagen befordrar framsteg, individuellt och samhälleligt. När Tegnér tillägger förklaringen ”under vad gestalt som helst” markerar han primärt att den åberopade företeelsen inte behöver ha med Luther eller reformation att göra. Det är, såvitt jag kan förstå, ett sätt att inkludera Kants filosofi utan att nämna den. Till det blir det skäl att återkomma.²⁴

*

Tegnér är vid detta tillfälle optimistisk. Franska revolutionen är alls inte passé. ”Endast hans yrsel är slutad, han har sovit ruset av sig, och med full sansning och lugna blickar går han ännu fram genom Historien.”²⁵ Samma tanke hade han haft i juni samma år, då han skrev till sin förtrogne kyrkoherde C. P. Hagberg i Stockholm. Vi lever under jordskalvet av den franska revolutionen, det är onekligt, noterar han. Särskilt enfaldig finner han den tanken vara att revolutionen är över eller att den ens nalkas sitt slut. Ty vad den ”*till en början*” (min kursivering) åsyftat är inget annat än ”politisk frihet” som efterfrågas såväl i norr som i söder. På det tyder kraven på representativa statsförfattningar, ett liberalare förhållande mellan regent och undersåte, en mindre skarp åtskillnad mellan stånden med mera.²⁶ I det perspektivet blir jubelfesttalet i vissa avseenden en utvidgning och en radikalisering av begreppet politisk frihet samtidigt som den intrikata frågan om den politiska representationen förbigås.²⁷ Med preciseringen ”till en början” anknyter Tegnér till revolutionens inledande fas och tar

²³ AS I, s. 37.

²⁴ Se nedan under Oscarstalet. Nilsson (1913, s. 54–56) spårar Kant i Tegnérns kritik av upplysningen och romantiken i huvudavdelningen av jubelfesttalet, särskilt i uppgörelsen med upplysningen.

²⁵ AS I, s. 37.

²⁶ Brev I, nr 241.

²⁷ Få, allra minst Tegnér, fann den adekvat. Hans gynnare och likatyckare, brukspatron Myhrman, tillhörde en grupp som inte var representerad förrän de valdes in i bondeståndet.

avstånd från dess senare urartning. I talet markeras detta också genom påpekandet att "lagbunden frihet" gäller.

Talet väckte uppseende och stor debatt utlöstes, vilket förde det goda med sig att talet kom i tryck och i omtryck. Till Tegnér's påhejare hörde excellensen Lars von Engeström, utrikesminister och universitetskansler.²⁸

FRÅN JUBELFESTEN TILL OSCARSTALET

Kravet på ett liberalare förhållande mellan stånden blev ett moraliskt, politiskt och kollegialt dilemma när Tegnér 1818 valdes in i Svenska Akademien. Får ståndshänsyn övertrumfa förtjänst vid inval av nya ledamöter? Frågan hade kulturpolitisk relevans. Svenska Akademien vart hårt kritiserad av Nya skolan (romantikerna) för sin efterblivenhet.²⁹

Tegnér hade en hög tanke om vad denna institution skulle kunna vara. I brev till C. P. Hagberg från samma år hävdar han att Akademien borde vara "en naturlig samlingsplats för Nationens snillen, en sångschola i högre bemärkelse, en depôt för alla idéer som med landets vittra bildning ägde något sammanhang".³⁰ I sitt inträdestal tar han i än mer.³¹

I talets inledning, som utgör ett slags programförklaring, hävdar han att språket är "ett folks dyrbaraste egendom", ett "sammandrag af alla dess minnen och hela dess historiska lif" [...] "det naturliga måttet för hela dess odling". Vitterheten, fortsätter han, måste anknyta till "allt det högsta och ädlaste hos människan", så att den blir en del av "mänsklighetens stora uppfostringsverk". När den, som här, är knuten till ett enskilt folk och dess språk är denna strävan en "Nationalangelägenhet". I denna passus ger sig (i vårt sammanhang) ett nytt inslag i Tegnér's tankevärld till känna. Han markerar det själv när han säger: "Man börjar inse ...". Och vad man börjar inse är två ting: 1. att ett folks kollektiva erfarenhet ligger lagrad i dess språk och 2. att ett folks litteratur vittnar om dess högsta strävan. Ståndpunkterna påminner otvetydigt om Herders tankar om folkens språk och deras vitterhet.³²

Ett annat inslag förefaller bekant. Den aningen ger sig till känna när Tegnér gör den svenska vitterheten till en del av nationens "uppfostringsverk". Ordet "uppfo-

28 Se Ljunggren 1895, s. 173–184; Holmberg 1965, s. 116–117; Wrangel 1932, II, s. 167.

29 Schück 1936, s. 342–404; Holmberg 1965, s. 128–152; Segerstedt 1981, s. 94–97.

30 Brev II, nr 48.

31 AS I, s. 39–92. Nedan berörs i princip bara s. 40, 41.

32 Relationen berörs på flera ställen i Herders skrifter (1877–1913) såsom i del XI, s. 225, del XVII, s. 59, del XVIII, s. 346 och del XXX, s. 8. Tegnér's bekantskap med Herder gick tillbaka till 00-talet, men hans lån av Herder från universitetsbiblioteket skedde främst under den andra hälften av 1810-talet. Silow 1913, s. 70.

ringsverk” är att uppfatta som en synonym till jubelfestalets ”bildningsanstalt”. Stöd för slutsatsen finner vi åter i Dalins *Ordbok*. Där anges ”uppfostran” som en synonym till ”bildning” och ordet ”uppfostran” som en variant av ”uppfostning”. Ordet ”uppfostningsverket” avser i sin tur ”allt hvad som angår ungdomens uppfostran i ett land, med dithörande offentliga anstalter”. Tegnér använder formen ”uppfostningsverk”; i sin obestämda form får ordet en mer allmän betydelse.³³

Ska Akademien kunna fullgöra denna sin höga uppgift krävs en reform. Det är Tegnérns övertygelse. Vid inval måste litterär förtjänst vara den probersten som kandidater provas emot och som avgör deras lämplighet för uppdraget. Denna ståndpunkt innebär inget avsteg från *Deklarationen*. Artikel 6 stadgar ju att undantag från likhetsprincipen finns i den ”åtskillnad” (*distinction*) som är förknippad med ”dygder” (*vertus*) och ”talanger” (*talents*). Vem avgör litterär förtjänst? Tegnérns svar är utmanande i sammanhanget: knappast Akademien ensam, ty den verkar inte i suverän upphöjdhet. En vitter stiftelse, hur offentlig den än må vara, kan inte ingripa i ”det allmänna omdömet frihet”, och den kan inte heller vara ”ett påtvunget förmynderskap för allmänheten”. Och det allmänna omdömet kan i vittra mål vara djupare och riktigare än stiftelsens eget. En stiftelse måste följa med sin tid. Om så inte sker, kan det allmänna omdömet växa ifrån stiftelsen. När så sker, är innebörden given: stiftelsens makt är störtad. ”I tankens värld gifves det ingen annan makt än den som är erkänd, det gifves inget annat tvång än övertygelsens.” En stiftelse må därför ”stå öppen för en hvar som på något sätt förtjent att däruti upptagas”. I brev till förtrogna dryftar han liknande åsikter.³⁴

Akademiens kritiker är utan att särskilt nämnas närvarande i talet. Tegnér har inte velat ge dem (fosforisterna, Nya skolan) detta erkännande. De finns på samma förstulna sätt med i den berömda *Epilog till magisterpromotionen* från 1820, där han återknyter till jubelfestalets antitetiska grepp. Nu är det inte upplysning mot romantik som gäller utan ljuset, sanningen, klarheten mot det mörka, det dunkelt sagda i vetenskap och dikt och politik. Kant kallade det senare *Schwärmerei*. De utpekade mörkmännen fanns i Uppsala. Det visste man i Lund. Även världspolitik, striden mellan Heliga alliansen och liberala reformrörelser i tiden, aktualiseras kort med en vädjan till de promoverade att ansluta till ljusets skyddskår:

33 Dalin I, s. 175, II, s. 640–641.

34 I brev till sin förtrogne, Jöran Adlerbeth, frågar han: ”Kan Akademien verkligen bestå då man oupphörligen trotsar Opinionen? Är ett välde i Vitterheten möjligt utan Opinionens biträde, som i detta fall både hyllar och kröner.” Brev II, nr 56. Frågan framstår som retorisk. Det undertryckta svaret är förstås: Nej! En akademi, hur upphöjd den än anser sig vara, verkar i ett socialt sammanhang som den ytterst är beroende av för sin legitimitet. Exempelen på bristande anpassning inom Svenska Akademien och följderna därav skulle som bekant bli fler, ända in i vår tid.

”Det murkna gamla, det omogna nya / med blind förbittring kämpa nu om världen. / Hvert striden lutar, det vet menskan ej [...] men ljusets vän vet lätt sin plats i striden.”³⁵

I Svenska Akademien hade ingen ändring inträtt. Gällande praxis bestod, trots att den, enligt Tegnér, var besvärande dysfunktionell. Man beredde plats för grevar och andra aristokrater (”bleka hofnäsor”) med svaga litterära meriter (omdömet har stått sig), medan några av nationens främsta författare och lärda, som Agardh, Atterbom och Geijer, alla ofrälse, länge förbigicks.³⁶ Social status ersatte således litterär och lärd förtjänst, vilket väckte Tegnérns vrede: ”Den outsläckliga kärleken till stora Herrar ruinerar Akademien och hvad mera är, Svenska Vitterheten.”³⁷ Inte bara invalen irriterade, också Akademiens utmärkelser gick, enligt hans förmenande, alltför ofta till svaga litteratörer, vilket tärde på Akademiens anseende.³⁸

Efter några år var Tegnér både frustrerad och bitter, men Akademiens reformabstinens tände gnistan att opponera. Det är nu, i början av 1820-talet, han ibland kallar sig jakobin, som tidigare varit ett allmänt skällsord i finare kretsar. Som sådan sympatiserade han med det inledande skedet av revolutionen, då feodaltidens privilegiesamhälle monterades ned. Avgränsningen gör han tydlig i brev: ”Hvem fördömer Franska Revolutionen för Robespierres, eller Christendomens för några dumma munkars skull?”³⁹

Under tiden pågick en omorientering i Tegnérns tankevärld. Inte så att han övergav sin tro på de liberala värden han apostroferat i talet vid jubelfesten och som blev ljusets och sanningens i *Epilogen*. Dem stod han fast vid. I stället handlade det om en breddning av det ideologiska perspektivet. Det gällde att även beakta de praktisk-politiska förutsättningarna för en framgångsrik liberal politik. Sitt fulla uttryck fick detta dubbla perspektiv i talet på Oscarsdagen 1823.

OSCARSTALET DEN 1 DECEMBER 1823

Vid universitetet firade man i början av december 1823 kronprins Oscars förmäling med Josefine som hade ägt rum redan under sommaren samma år. Tegnér hade städslats att den 1 december hålla ett högtidstal som inledning på festligheterna. Förväntningarna var stora, även damer var inbjudna. Det blev ett tal som de ansvariga

35 SD III, s. 77. I *Epilogen* framträder också, kanske än mer, enligt Werin (1934, s. 367–379) hans idealism.

36 Geijer invaldes först 1824, Agardh 1831 och Atterbom så sent som 1839.

37 Brev II, nr 52.

38 Brev II, nr 46, 51, 56, 61, 90, 95, 101, 106, 108, 112, 117, 144, 152, 154, 155, 159, 164 et passim.

39 Brev II, nr 91, 140, III, nr 95.

knappast väntat sig, ty Tegnér tog bladet från munnen och gav *sin* syn på det svenska statsskicket och dess eventuella värde för undersåtarna.⁴⁰

Det samhälleliga nuet är hans utgångspunkt, men perspektivet vidgas så att detta nu relateras både till ett förflutet och till en framtid. Det gör talet ideologiskt laddat, särskilt som han infogar en vädjan till kronprinsparet, som inte var på plats, att inse vad som är legitimt och livskraftigt i ett framtida samhälle. Tilltaget är onekligen djärvt och initialt förutskickat.

Tegnér börjar med att vädja till åhörarnas välvilja och pekar på den förväntan, de varma förhoppningar det svenska folket så tydligt knutit till kronprinsparet. Han drar nu på eget bevåg den slutsats som till synes ger honom *carte blanche*: "Det vore därför i sanning förödmjukande om ett tillfälle som detta för någon enda ibland oss ej skulle ha annat värde än blotta nyhetens."⁴¹

När detta är sagt övergår han till att tala politik. Han nämner först den politiska oron i Europa, anger vad den orsakas av och hävdar att lösningar finns. Även historien bär på en lärdom, men det mesta och bästa, sakligt sett, står att finna i den statslära som Tegnér sympatiserar med. Ensam duger den ändå inte. Den behöver ett komplement så att den på sikt ska kunna verka för ett fritt, rättvist och livskraftigt Sverige. Detta perspektiv utvecklar han sedan i sin avslutning på talet.

*

"Vi lefva i oroliga tider." Så börjar han. En "olycklig" spänning "söndrar nästan öfverallt" folk och regenter. På sikt är denna situation ödesdiger. Inre animositet undergräver statsbildningarnas grundvalar. Mångenstädes uppträder kontrahenterna fientligt mot varandra. I förlängningen hotar kaos, men detta kan undvikas, ty lösningen finns. Statsbildningens två huvudelement, de styrande och de styrda, måste helt enkelt komma överens om hur de ska umgås med varandra.⁴²

Av hänsyn till det höga föremålet för dagens firande utvecklar Tegnér först ett väl-villigt perspektiv på monarkins betydelse i den svenska historien. Monarkin anser han vara sprungen ur "fadersväldet" i det länge sedan förgångna.⁴³ Den byggde på ett moraliskt band av förtroende och kärlek mellan kung och folk, vilket också en modern

⁴⁰ AS I, s. 93–110.

⁴¹ AS I, s. 93.

⁴² Jfr Jansson 1948, s. 120–122, 125–127.

⁴³ Uttrycket benämns hos Kant *imperium paternale* och döms ut som despotiskt, därför att suveränen ensam bestämmer, vilket innebär att befolkningen behandlas som barn, oförmögna att reda sig själva. Klenner 1988, s. 260–261. Jfr Sparr 1995, s. 335. Enligt Jansson, se föregående not, följer Tegnér i stället Geijers uppfattning om fadersväldet.

statsbildning behöver för att fungera väl. Och förtroende kan inte återvinnas med våld, inte heller går det att med ”bajonetter inplanta kärlek i folkets hjärtan”. Här tar han, utan att säga det rent ut, avstånd från Heliga alliansen och furst Metternichs polisvälde på kontinenten. Ämnet var brännbart med tanke på att Karl Johan slutit upp bakom Heliga alliansen.

Förtroendet var, fortsätter han, grundat på en folklig insikt om regenternas duglighet. Inte alla var förvisso dugliga och kritik har funnits, men i ett fritt land måste tänkesätten vara delade, klandret måste påminna den maktägande om ”menschlighetens allmänna lott”. Trots positiva apostroferingar, för dagen givna och obligatoriska, anser han den monarkiska principen av äldre datum vara obsolet. Andra styresformer krävs, därför att samhället är förändrat.

*

Bland tidens statsläror urskiljer Tegnér två extremer som han avvisar. Enligt den ena utgår all makt från regenten; enligt den andra utgår den i stället från folket. Den förra likställer han med despoti, den senare med anarki. De sansade inser (med Tegnér) att de två storheterna, regent och folk, bör förenas. Skälet är enkelt. Tillsammans utgör de själva statsbildningen (staten i Tegnér's terminologi). Ur denna insikt härleder han en rad påståenden:

1. För sin andel i ”statsmakten”⁴⁴ äger folket rätt att kräva räkenskap av den styrande; denne själv eller hans rådgivare är ansvariga för sitt styre inför folket.
2. Lagen uttrycker den allmänna viljan och är ”det högsta Majestätet i Staten”, det vill säga statsbildningen, inför vilket alla måste vara lika.
3. ”Samhället” kan ej erkänna andra anspråk och företräden än dem som grundar sig på antingen personliga förtjänster eller olikheter, naturliga och nödvändiga för samhällsordningen.
4. Staten måste skydda envars yttre förmögenhet, varav följer att folket beskattar sig självt.
5. Staten måste även skydda envars inre förmögenhet, varav följer att medborgaren äger rätt att själv eller genom sitt ombud yttra sin övertygelse om ”de allmänna ärendernas gång”.

44 Begreppet måste väl avse de resurser som är knutna till de institutioner och ämbeten inom ett samhälle som är förbundna med samhällets ledning och styre. I så fall används begreppet ”stat” här i den mer restriktiva mening än den hos Tegnér vanliga, som är ”statsbildning”.

Förändringarna från jubelfestalet 1817 är i vissa avseenden påtagliga och likafullt är en inspirationskälla gemensam, en uppsättning artiklar ur *Deklarationen*.

Till sin allmänna karaktär är de tre texterna olika, vilket beror på att de tillkommit i olika omständigheter och med olika syften. *Deklarationen* är den franska nationalförsamlingens principförklaring om mänskliga fri- och rättigheter, som skulle leda fram till en författning.⁴⁵ Jubelfestalet sägs – i här aktuell del – vara en folkens kravlista (på politisk frihet) efter Napoleonkrigen, medan de just anförda delarna ur Oscarstalet uppges representera en samtida statslära. Som sådan skiljer den sig från de andra texterna. Till det blir det skäl att återkomma. Uttrycksformerna varierar således, eftersom de kommenterade objektens principiella status skiljer dem åt. Det är nu inte primärt formerna som ska uppmärksammas. Jämförelsen mellan dem inriktas i stället på de grundläggande rättigheter som de tre texterna lyfter fram. Utgångspunkt i den sammanställning som följer är ordningsföljden i Oscarstalet:

1. Den styrande ska avge redogörelse för sitt styre. Detta gäller även 1817 (krav 3) och i *Deklarationen* (art. 15); i den senare har bestämmelsen en större räckvidd i och med att varje offentlig befattningshavare har att rätta sig efter denna skyldighet, medan den ”styrande” inte nämns. 1823 (men inte 1817) motiveras bestämmelsen med att folket har denna rätt ”för sin andel i statsmakten”.

2. Lagen uttrycker ”den allmänna viljan” och är ”det högsta Majestätet” i statsbildningen (”staten”) inför vilket alla är lika. Av det följer, fastän det inte sägs, att även regenten är underställd lagen, liksom att ståndsprivilegier inte existerar. Likhet inför lagen gäller också i *Deklarationen* (art. 6). Inte heller den säger något om regenten; regenten är över huvud taget inte en storhet som *Deklarationen* uttalar sig om. Å andra sidan har – att döma av den högtidliga inledningen till *Deklarationen* – de uttalade principerna generell giltighet; de gäller ”alla medlemmar av samhället” (*à tous les Membres du corps social*). Implicit förutsätts således denna ordning gälla även en blivande regent. Artikel 3 deklarerar vidare att all suveränitet i grunden ligger hos nationen. Ingen korporation eller individ kan utöva laglig makt som inte härrör från den. 1817 är det underförstått att politisk legitimitet utgår från folket.

Uttrycket Högsta Majestät (1823) i statsbildningen kan tänkas svara mot *l'Être suprême* (”det Högsta väsendet”)⁴⁶ i *Deklarationen*. I Sverige gick det inte an att åberopa en så allmän icke konfessionell instans. Ersättningen ”Högsta Majestät” kan i det sammanhanget framstå som lyckad. En skillnad finns dock. Begreppet Högsta Majestät markerar att lagen är högsta auktoritet i statsbildningen, medan Högsta väsendet avser den gudomliga instans i vars hägn nationalförsamlingen utfärdar sin proklamation om

45 I konstitutionen av 1791 ingår *Deklarationen*.

46 Den deistiske gud som åberopas vid revolutionens inledning.

de mänskliga och medborgerliga rättigheterna. Denna skillnad är fundamental. Formuleringen "Högsta Majestät" markerar att denna instans, lagen, inte kan övertrumfas av en regerande kung, det vill säga av hans Kungl. Majestät.

Inget av detta tycks ingå i kraven 1817, men indirekt är uppfattningen att alla är underställda lagen aktualiserad, då det påpekas att ätten Bernadottes arvsrätt är oreglerad. Det är inte konstitutionellt reglerat hur en eventuellt inkompetent företrädare för ätten Bernadotte ska ersättas.

Ett vidare samband, inte direkt uttalat, kan också anas. Lagen sägs (1823) uttrycka "den allmänna viljan", men hur den kan göra det sägs inte. Formuleringen 1823 är näst intill (bara syntaxen avviker genom en inskjuten sats i den svenska texten) ett ordagrant citat av den första meningen av artikel 6 i *Deklarationen*. I denna artikel följer en mening som säger att varje medborgare har rätt att själv eller genom sitt ombud delta i författandet av lagen. Här finns uppenbarligen det efterfrågade orsakssambandet. Lagen uttrycker "den allmänna viljan", därför att alla medborgare har deltagit i dess utformning. Krav 1 av 1817 säger att folken har rätt att stifta de lagar som de ska lyda under. Detta krav från 1817 torde således vara underförstått 1823.

3. Andra anspråk och företräden än de som grundar sig på personlig förtjänst eller olikheter, naturliga och nödvändiga, för samhället erkänns inte. Denna bestämmelse saknar motsvarighet 1817 men återgår på artikel 1 och sista delen av artikel 6 i *Deklarationen*, där den är direkt förknippad med bestämmelsen om likhet inför lagen.

4. Staten måste skydda envars yttre förmögenhet, varför folket beskattar sig självt. Detta kan tolkas sålunda: Ska medborgaren betala skatt och därmed avstå från en del av sina tillgångar, ska han i samråd med andra avgöra om bidrag i form av skatt ska ges. *Deklarationens* artikel 17 stadgar att ägandet är en "okränkbar" (*inviolable*) och "helig" (*sacré*) rättighet. I *Deklarationen* specificeras i vilka fall denna rättighet kan åsidosättas (art. 12, 13). En sådan saknas 1823. Krav 2 av 1817 deklarerar kort och gott att folken bestämmer över de skatter de ska erlägga. Det gemensamma här är att skatt beslutas av dem som ska betala den. Men en skillnad finns. Skattedragarna är inte desamma. Ingen grupp åtnjuter skattefrihet enligt *Deklarationen* eller i 1823 års manifest. 1817 nämns inte eventuella undantag för någon grupp, inte heller ojämlika uttag.

5. Staten har att även skydda envars inre förmögenhet (förmåga). Begreppet förmögenhet kan tarva en förklaring. I dåtidens psykologi delade man in de psykiska företeelserna i de tre själsförmögenheterna förstånd, känsla och vilja och deras produkter och yttringar såsom tankar, fruktan, önskningar. I 1823 års manifest uppfattas de aspekterna som en enhet.⁴⁷ Skyddet av denna inre förmögenhet har ett allmänt sam-

47 Uppgifterna hämtade från SAOB under uppslagsorden *själsförmögenhet*, *-förmåga* och *-kraft*, som hänvisar till ett arbete av filosofen Daniel Boëthius, en kantian, verksam i Uppsala, från 1782.

band med artikel 10 och 11 i *Deklarationen*. Den förra säger att ingen får trakasseras för sina åsikter, inte ens religiösa, under förutsättning att yppandet av dem inte stör den allmänna ordningen fastställt i lag. I en svensk kontext var tillägget om religiösa åsikter inte tillämbart. Allmän religionsfrihet är en senare företeelse.

Artikel 11 garanterar ett allmänt fritt åsiktsutbyte (i tal och skrift), vilket Tegnér med enfaz pläderade för 1817 (krav 4), men i 1823 års statslära snävas perspektivet in till att gälla politisk yttranderätt. Den enskilde medborgaren har 1823 själv eller via sitt ombud rätt att yttra sig om de "allmänna ärendernas" gång. Orsakssambandet (mellan inre förmögenhetsskydd och politisk yttranderätt) förklaras inte. Tegnér ser kanske detta som en parallell företeelse till den yttre förmögenheten, som ägaren kan disponera efter eget skön, givet hänsyn till gällande lag. Det handlar hur som helst om rätten för den enskilde att utifrån sin övertygelse yttra sig om den politik som förs i rikets allmänna angelägenheter. "Sitt ombud" torde avse en riksdagsman eller innehavaren av en förtroendepost i ett politiskt sammanhang. Tegnér förutsätter här ett samband mellan medborgare och regent som är ostört av ståndshinder. 1817 (krav 6) är genomförandet av ett liberalare förhållande mellan stånden bara ett folkligt desideratum. I brevet till Hagberg 1817 anser han att även kravet på ett liberalare förhållande mellan regent och undersåte har framtiden för sig.⁴⁸ Det måtte vara det han nu tagit fasta på och pläderar för.

En nära kommunikation i åsiktsfrihetens namn mellan den enskilde medborgaren och dennes politiska ombud är sålunda förutsatt. Tegnér torde i denna relation ha en vidare implikation för ögonen. Den kan bli en kanal för den påverkan (i detta fall nedifrån och uppåt) till politisk förändring han anser nödvändig på sikt och som han delvis tar upp i talets tredje avsnitt. Men detta kommunikativa utbyte i politiska angelägenheter av medborgerligt intresse inrymmer något mer, det har ett värde i sig, ty att göra sin röst hörd, att självständigt nyttja sitt förnuft, är att träda ur sin omyndighet. Just det är enligt Kant det specifika med upplysningen, dess unika, civilisatoriska uppgift.⁴⁹

*

48 Brev I, nr 241.

49 I Kants skrift *Was ist Aufklärung?* definieras omyndighet inledningsvis: *Unmündigkeit ist das Unvermögen, sich seines Verstandes ohne Leitung eines anderen zu bedienen*. Klenner 1988, s. 213–222. Kants motto i sammanhanget, *Sapere Aude*, "Våga veta", är ett citat från Horatius, *Epistolae*, I, 2, 40.

Oscarstalet är annorlunda organiserat, koncipierat och kommenterat än de folkliga krav Tegnér presenterat 1817. Ett resonerande inslag har i viss mån ersatt den excellens i retoriskt tankeprål hans begåvning lockat honom till 1817. *Deklarationen* finns alltså med som inspirationskälla – en strikt avgränsning visar att sju av artiklarna är gemensamma⁵⁰ – men en påtaglig skillnad finns. Staten och samhället har trätt in som garant för företeelser som 1817 i anslutning till *Deklarationen* uppfattas som allmänna fri- och rättigheter i kraft av naturrätten. Det stora ordet är inte ”frihet” som 1817 utan ”lagen” som uttrycker den ”allmänna viljan” (*la volonté générale*) och som alla medborgare är underordnade, ty lagen är det ”högsta majestätet i statsbildningen”. Bakom förskjutningen anas filosofisk inspiration.

I sitt försvar för Oscarstalet använder Tegnér ordet ”statslära”. *Deklarationen* var en principdeklaration och ingen statslära i egentlig mening. Det ligger mer i ordet ”statslära” än man tidigare tänkt sig, ty Tegnér anspelar på Kants politiska filosofi, vilket än mer understryks när han hävdar att Oscarstalets ”läror” är grundade i begreppet ”stat såsom ett rättstillstånd”. Dessa läror tycks, fortsätter han, i sin enkelhet ”innefatta en sådan borgen för sin sanning att man kunde vara frestad att anse dem som politiska axiomer”. Inte heller är de nya utan snarare lika gamla som det mänskliga förnuftet. Ordet ”axiomer” är lätt att associera med Kants sätt att bedriva filosofi, men det strategiska begreppet är ”staten som rättstillstånd” (*der Staat als rechtlicher Zustand*). I Kants politiska filosofi är detta en grundsten som i sig inbegriper de andra värdeord som nämns, liksom begreppet ”lagbunden frihet” (*Freiheit durch Gesetze*) från 1817. När Tegnér sedan hävdar att den lära han utlagt inte innebär något ”upproriskt” utan tvärtom innebär ”lagens seger över våld och godtycke”, så är också det helt i linje med Kants politiska filosofi.⁵¹

Sambandet med Kant kan stärkas ytterligare. Tegnér påstår avslutningsvis (i det aktuella stycket) att idén om staten som ett rättstillstånd är *lika gammal som det mänskliga förnuftet* (min kursivering). Även till den övertygelsen har Kant kunnat bidra. I *Rechtslehre* hävdar denne att ”statens väl är högsta lag” (*salus reipublicae suprema civitatis lex*), en anspelning på Ciceros dictum ”folkets väl må vara högsta lag” (*salus populi suprema lex esto*), som Kant således omformulerar. Den nya utsagan passar in i hans resonemang. Den får samtidigt förhöjd status genom att anspela på Ciceros kända ut-

⁵⁰ Artiklarna 1, 3, 6, 11, 14, 15, 17.

⁵¹ Om statsbegreppet, se Williams 1983, kap. 7, 8 och Byrd & Hruschka 2010, kap. 7, 8. En kort presentation av Kants politiska idéer i Sparr 1995, s. 330–346.

saga. Genom latiniseringen placerar han den mänskliga insikt som han aktualiserar i förkristen tid.⁵²

Oscarstalet vittnar således om dubbel inspiration. *Deklarationen* och Kants filosofi var inte oförenliga storheter inom den ram Oscarstalet upprättar. Kant sympatiserade med nationalförsamlingens principdeklaration. Republik var för övrigt den statsform han ansåg vara den ideala. Det finns ett annat begrepp i Oscarstalet som är gemensamt för *Deklarationen* och Kants filosofi och som Tegnér hänvisar till: "la volonté générale" (moment 2 i statsläran). Begreppet lanserades av Rousseau i *Du contrat social* och inflöt senare i *Deklarationen*.⁵³ Kant mötte det först hos Rousseau, vars verk han beundrade, och senare i *Deklarationen*, där Tegnér för sin del mötte det första gången och som han hänvisar till i brev från 1799.⁵⁴

*

Varför har denna förträffliga statslära mött så mycket motstånd, undrar Tegnér retoriskt, varpå han genast levererar ett övertänt svar. Det beror inte på fel i konceptet utan endast på dess "förtidiga tillämpning på redan bestående och fiendtliga former".⁵⁵ Vad han åsyftar är detta: Statsbildningar har ett historiskt ursprung som präglar människors tänkesätt. Detta måste man inse och förhålla sig till när man vill förändra något. Det har inte alltid skett och de förväntade effekterna har också uteblivit, inte minst i Frankrike:

Men Revolutionens största fel var att den räknade för mycket på den abstrakta klarheten af sina läror, och gjorde för lite afseende på det historiska Elementet i Staten. Man omskapar ej verlden och tusenåriga inrättningar med en blott Theorie, vore den än så påtaglig; det abstracta måste öfverallt vika för det bestående, spekulationen för verkligheten.⁵⁶

52 Klenner 1988, s. 132 med kommentar s. 451. *De legibus* (III, iii, sub 8). I ett annat arbete formulerar Kant sin ståndpunkt något annorlunda: *Salus publica suprema civitatis lex est*. Jfr Byrd & Hruschka 2010, s. 40–41.

53 Begreppet förekommer flerstädes i *Du contrat social*. I detta sammanhang är böckerna 3 och 4 av primärt intresse; i utnyttjad upplaga av Rousseau från 1865 omfattar de s. 337–389.

54 Brev I, nr 7–8.

55 AS I, s. 100–101.

56 AS I, s. 101.

Tegnér är ändå övertygad om att den statslära han presenterat har framtiden för sig. Idéerna är inte "skimrande misstag" och en metod anvisas för deras implementering: uppfostran, utbildning; de leder om de genomförs systematiskt till bestående resultat: "Hvad som skall *vara* länge, måste länge förberedas." Ett sätt att nedifrån påverka uppåt för att nå de statsbärande institutionerna har Tegnér anvisat i den statslära han presenterat. Medborgaren ska själv eller via sitt ombud meddela sin uppfattning om de "allmänna ärendernas" gång, det vill säga punkt 5 (om den inre förmögenheten).

Ett längre stycke ägnas den reaktion mot de liberala idéerna som Heliga alliansen stod för och som Tegnér avskydde.⁵⁷ Ur den striden kan ändå något gott komma. "När Elementerna kämpat ut, då klarnar himlahalvvet; och människosinnet klarnar sedan dess åskor drabbat tillsammans och urladdat sig." Då uppkommer nämligen "de moderatas parti". "Moderat" är här ett annat ord för "måttfull", ty Tegnér har Aristoteles etik i tankarna. Enligt denna lära är den måttfull som i en given situation väljer "medelvägen", det "rätta lagom" mellan fördärliga ytterligheter.⁵⁸ När Tegnér inledningsvis presenterar sin "statslära" är den en medelväg mellan ytterligheterna anarki och despoti. Nu väljer han ett annat perspektiv, den rätta avvägningen mellan abstrakt och konkret. De moderata förstår värdet av den "abstracta sanningen" i de konstitutionella lärorna, men de inser också den betydelse som de gamla lärorna äger genom sitt historiska ursprung. Långsam, successiv förändring är den enda vägen för att undvika kaos. Ty, fortsätter han sitt tal:

[...] en billig jemkning är det enda som kan rädda världens lugn och Europas bildning. Vi lefva, tänka de, under en övergångsperiod; den närvarande tiden måste nöja sig med provisoriska åtgärder; stellaget faller, när huset innanföre är färdigt. [...] all verkelig politik är i världens närvarande skick en förmedlande, den är en förlikningsdomstol mellan det nya och det gamla: *Försoning*, med ett ord, är icke blott religionens, utan äfven Statslärans hemlighet.

Det gäller således att ställa till freds. "Försoning" är ordet för dagen. Efter trekejsarslaget vid Austerlitz 1806 hade Tegnér anbefallt försonlighetens dygd, försoningens

57 I brev till Martina von Schwerin, några dagar efter festligheterna, berömmar han sig av att han i sitt tal "ej skonade den Heliga Alliansen och de infama principer som nu styra verlden". Han kan också stolt meddela att excellensen De la Gardie och många andra excellenser funnit talet alltför dristigt och skarpt. Sin gamle kumpan Chr. I. Heurlin låter han meddela att närvaron av ett "hovkryp" som De la Gardie fått honom att säga "rätt skarpa saker". Brev II, nr 238, nr 248.

58 "Medelvägen" (*mesotes*) definieras i *Nicomachiska etiken* (2, 6) och blir hos Horatius "gyllene" (*aurea mediocritas*). Oden 2, 10, 5.

andliga förutsättning. Men det är samma sak han nu vill uppnå: förlikning, en medling mellan motsatser.⁵⁹

*

Den europeiska oron förblir. Sverige är än så länge skonat. Men situationen kan snabbt förändras. Sverige är inget isolat. Det vore en fåfång tro, fortsätter Tegnér:

Hur avlägsna vi äro utgöra vi dock en del av det stora Statsförbund som omfattar den bildade världen, vi äro ett Capell byggt på skogen under den allmänna Europeiska Moderkyrkan. Det gifves, som världen nu är, ingen bildad stat som är fullt enstaka, hvarje skakning i medelpunkten kännes, ehuru till äfventyrs som en lättare dallring, äfven i de yttersta delarna.⁶⁰

Det gäller att vara vaksam, att vara medveten om vad som kan hända och hålla ihop, samverka, inte söndra: Endast dåren säger till friden: du är min eller till olyckan: du är omöjlig. Alltså, äfven i vår fjällstängda Nord, äfven i det äldsta örnbo som lagbunden frihet byggt sig i toppen på Europa, äfven der har den politiska försoningen sin plats. På henne, på sans och måtta, beror nu mera all yttre och inre sjelfständighet, all möjlig öfvergång till ett bättre.⁶¹

I den avslutning som följer apostroferar han först den blivande drottningen som en symbol för denna försoning mellan gammalt och nytt. I sin person förenar hon historisk tradition och revolutionens nyordning.⁶² Därpå vänder han sig till kronprinsen med ett allvarsord och som sig bör en förhoppning:

I en stormig tid träder Du inför Historiens anlete som pröfvar med skarpa ögon och ristar sin dom i ovanskliga taflor. Du äger att upprätthålla icke blott din kungliga Faders vidtfräjdade namn, utan även det ej mindre vidtfräjdade

59 Jansson (1948, s. 120–153) har pekat ut de idéströmmar i tiden som han anser påverkat Tegnérns nyorientering och som framträder i Oscarstalet. Det visar sig, som väntat, svårt att peka ut vilken enskild författare han läst och tagit intryck av. Det liberala manifestet är utelämnat från Janssons analys och Kant nämns inte.

60 AS I, s. 108.

61 AS I, s. 109.

62 Joséphine av Leuchtenburg, prinsessa av Bologna och hertiginna av Galliera, var dotter till Napoleons adoptivson Eugène de Beauharnais och prinsessan Augusta Amalia av Bayern.

Nordens, der stora minnen sväfva omkring thronen och *ingen Konung sofver sig till sin ära*. Ett nytt tidehvarf blickar upp till dig, tvenne Nationers förhoppningar bära endast dina färger. Derföre, var stark som de ungas mod, var vis som de gamlas erfarenhet.⁶³

Med frasen "ingen Konung sofver sig till sin ära" (min kursivering) har Tegnér markerat att han inte är ett "hovkryp". Allt nog, talet mottogs favorabelt vid hovet. Kronprinsen som gillat Tegnér's versberättelse *Axel* hade, enligt hörsägen, inga invändningar, och Leopold försåg kungen med det i sammanhanget lämpliga. Han fick i Leopolds franska version den harmlösa dikt med vilken Tegnér avslutat sitt tal.⁶⁴

FRÅN OSCARSTALET TILL AVFÄRDEN FRÅN LUND

I januari 1824 får Tegnér brev från universitetskansler Lars von Engeström i vilket denne uttrycker sin uppskattning av Oscarstalet, som han just läst och nu återsänder. I sitt svar hävdar Tegnér att han i sitt tal varit nödsakad att "mera antyda än utveckla" sina tankar. "Ett Tal för tillfället kan ej vara en afhandling." Och han fortsätter bekänna att han "i Politik, som i Vitterhet" alltid bekänt sig till "moderata grundsatser, lika långt från Jacobinism som Despotism". Härigenom har han haft "olyckan att misshaga begge extremiteterna, hvilka nu skrikande föra ordet i vårt lands politiska Litteratur, liksom de för några år sedan gjorde i den poetiska".⁶⁵ Här syftar nog Tegnér i första hand på debatten efter talet vid jubelfesten; ett tal som också hade tilltalat von Engeström.

En motsatt läsarreaktion skulle strax komma. Den säregne kyrkoherden David Munck af Rosenschöld var mindre bevågen och beskyllde Tegnér för jacobinism, när han samma år översatte Oscarstalet till danska och i Köpenhamn även lät trycka det. I brev till sin svåger Gustaf Billow konstaterar Tegnér att kyrkoherden gjort sig "onödigt besvär" att göra honom till jacobin, "helst min salige fader, Gud fröjde hans själ, gjort det förut".⁶⁶

Klart är att han tillskrivit sig två förhållningssätt. Det är inte så märkligt. Hans offentliga persona är mittenmannens. I rådande politiska läge pläderar han i Oscarstalet för en balanserad hållning, präglad av försiktighet och kompromissvilja på det att nationen måtte hålla samman inför de utmaningar han anser hota dess existens. Men

63 AS I, s. 110.

64 Jfr Jansson 1948, s. 157–164. SD III, s. 180.

65 Brev III, nr 4.

66 Brev III, nr 56, 70, 95.

talet vittnar också om att han hade sitt hjärta till vänster i politiken. Det framgår av det liberala manifest han presenterar och hans kommentarer i brev. I det avseendet hade Munck af Rosenschöld rätt, men han såg alldeles förbi avsnittet om den praktiska politikens nödvändiga orientering mot mitten.

*

Privatim är Tegnér alltjämt liberal. Heliga alliansen är det stora hatobjektet, en "hydra" som mitt i Europa inrättat ett "augiasstall" och som kväver folkens frihet och det stora arvet från den franska revolutionen, definierat som frihet och upplysning, konkretiserat i liberala författningar. Det konservativa, servila attentatet mot detta arv är på sikt dömt att misslyckas, ty de liberala idéerna låter sig i längden inte kuvas, eftersom de är ljusets och mänsklighetens. Detta är Tegnér's credo. I nuet saknar han den stora personligheten i den liberala rörelsen, mannen som kan definiera sin tid och visa en väg framåt som människor väljer att följa.⁶⁷

En man av annat skaplynne hade, dessvärre, förstått att ta på sig den uppgiften: Klems von Metternich, den europeiska reaktionens huvudman, för Tegnér en mörkrets furste som han stilenligt omdöper till Mitternacht. Han tillåter sig även ett raljeri om Metternichs vackra hustru, riktat mot sin förtrogne Brinkman, och om Metternichs sekreterare Gäntz, som ges alternativnamnet Gans ("gås").⁶⁸ Metternichs nattväktarstat är ändå dömd att gå under. Inom några decennier har den monarkiska ordningen mist sin legitimitet. Om det är han övertygad.

*

Oscarstalet innehöll ett annat inslag, värt att uppmärksamma, då det återknyter till ett redan känt tema: statsbildningen som bildningsanstalt.⁶⁹ Denna gång är Tegnér i tillfälle att knyta idén till platsen för sitt framträdande: "Är han [statsbildningen] icke egentligen det stora Universitetet der Menskligheten tager sina grader?" Sambandet universitet–samhälle liknar han vid relationen mellan orsak och verkan: "den allmänna bildningen är öfverallt det populära resultatet af en vetenskaplig". En precisering följer: "Det gifves ingen vettenskap som icke förr eller sednare, på ett eller annat sätt ingår i massan af Nationens odling, och småningom verkar på det allmänna

⁶⁷ Brev II, nr 197, 198, 238, III, nr 35, 141, 197 et passim.

⁶⁸ Brev III, nr 28, 36, 38. Men Brinkman är inte med på noterna, han finner att Metternich är en utmärkt politiker. Det är därför Tegnér antyder att denna förvillelse kan ha med Metternichs vackra fru att göra.

⁶⁹ AS I, s. 97–98.

tänkesättet.” Och en slutsats levereras: ”Universiteten äro eller borde vara, de högsta representanterna af Statens [statsbildningens] utbildning.”

Han ställer en fråga till: ”Är icke människosläktets Historia i sig sjelf något annat än historien om dess utbildning?” Denna retoriskt ställda fråga leder vidare till hans första skoltal som biskop och efor givet på Växjö gymnasium i maj 1824. Efter vackra inledningsord om den egna rollen som en stiftets ”lärare” tar han upp det gamla temat utan att i förstone nämna det.

Ett gymnasium har att verka för det högsta av ändamål: ”sinnets utbildning till kunskap och dygd”. Rättskaffenhet och kunskap är tillgångar som är goda i sig själva. ”De äro mätare på lifvets värden.” Och båda utvecklas genom uppfostran. Människan kommer ”medvetlös” till världen med mer eller mindre rika anlag och förmågor. När dessa vaknar träder hon in i erfarenhetens skola. Tiden är människans första och sista läromästare.⁷⁰ En slutsats följer. Förstår man med uppfostran allt det som bidrar till att utveckla människans förmågor, så är hela människolivet en uppfostran; vad som rymms mellan vaggan och graven är i detta avseende ”en scholetid”.

Med andra ord, livet självt är en bildningsanstalt, ett uppfostringsverk att foga till de företeelser Tegnér tidigare räknat dit: en liberal rättsordning, nationens vitterhet, skolor och universitet. Kyrkan är i vårt sammanhang inte alls omnämnd, bara antydd, när Tegnér inför Växjö gymnasium presenterar sig som ”lärare”. I den rollen är han inte unik, ty lärarens roll är överallt densamma: ”Han åsyftar ljusets seger öfver mörkret, det godas seger öfver det onda; han åsyftar släktets upplysning och förbättring.” Vad kyrkans specifika bidrag är går han inte närmare in på. Sitt tema summerar han sålunda: ”Denna evigt pågående uppfostran kan ej tänkas utom staten (statsbildningen). På jorden är den en uppfostringsanstalt för folkslagen. Genom skolor och institutioner har den att sörja för släktets andliga fostran.”

Och nu, i anslutning till idén om livet som en fostran, ger han svaret på den fråga han lämnat obesvarad i Oscarstalet: det finns en idé om en högre fostran. Om den enskilda människan får sin fostran genom ett helt människoliv, så äger människosläktet sin egen fostran genom summan av de enskilda människornas liv. Den ena generationen måste vara den andras uppfostrare, all närvarande bildning måste utveckla sig ur en föregående och i sin ordning förbereda en efterföljande. Alltså: människosläktets historia är i sig sjelf inget annat än historien om dess utbildning.

Så infogar han eleverna och deras studier i ett vidare sammanhang. I bakgrunden anas Herders historefilosofi men också Kants idé om statsbildningen som en liberal

⁷⁰ Frasen har gått rakt in Frithiof Ponténs *Grekisk läsebok* för det gamla gymnasiet, där den första meningen lyder: ”Tiden är människornas lärare” (Ο χρόνος διδάσκαλος τῶν ἀνθρώπων ἐστίν).

rättsordning, vilken civiliserar det mänskliga umgänget och utvecklar medborgarnas praktiska förnuft.⁷¹

AVSLUTNING

Tegnér var trogen sin ungdoms övertygelse. Den franska nationalförsamlingens *Deklaration om människans och medborgarens rättigheter* av den 26 augusti 1789 förblev hans politiska riktmärke, från mötet med den konservativa ordningen på Värmlands nation 1799 (inte behandlad här) till avskedet från Lund och färden till Växjö och episkopatet 1826. Men *Deklarationen* nämns aldrig. Inte heller är det *Deklarationen* i dess helhet han aktualiserar utan ett urval artiklar han funnit lämpligt att åberopa i det svenska sammanhang han agerar i.

Artiklarna handlar i kvalificerad mening om mänsklig och medborgerlig frihet, direkt förknippad med en samling rättigheter som tillkommer gemene man: rätt att medverka vid lagstiftning, rätt att bestämma över skatteuttag, rätt att kräva ansvar av de styrande, rätt att uttala sin åsikt och att trycka den samt rätt att åtnjuta säkerhet till person och egendom. Detta rör enligt känd begreppsbildning "positiva friheter" eller "friheter till något". Även "negativa friheter" eller "friheter från något" aktualiseras såsom förtryck och godtycke i olika former; till dem hör ståndsprivilegier, ogrannlaga beskattning, censur och oreglerad maktutövning.⁷² Dessa fri- och rättigheter ansåg Tegnér vara så självklara, så givna, så universella att de inte kan förbigås, de visar framåt, mot framtidens samhälle. I Oscarstalet inför han ett nytt moment, implementeringens förutsättningar. Förändringar måste ske stegvis och oförhastat och med hänsyn till samhällets historiskt givna förutsättningar. I Oscarstalet ger sig också inflytande från ett annat håll till känna, förstulet antytt 1817, nämligen Immanuel Kant, som förstått att göra rättsfilosofi av *Deklarationen* och andra idéer som ingick i upplysningstidens tänkande.

"Lagbunden frihet" var ett av Tegnér's ledord med inspiration från monoliten i Königsberg. Därmed var det sagt att hans ideologiska övertygelse inte hade något gemensamt med franska revolutionens urartning. Visserligen kallade han sig då och då "jacobin", men det skedde privatim och var mest ett sätt att hålla distans till den konservativa reaktion han avskydde. En gång kallade han sig även "jacobin av födsel". Såvitt jag kan förstå uttrycker det i allt väsentligt ett klassmedvetande, format av hans ursprung

71 Herder 1887–1913, XIII, s. 345–346. Det sambandet utpekats av Jansson 1948, s. 144–145. Om Kant i ett sådant sammanhang, se Waldron 2006, s. 179–200.

72 De två begreppen är numera förknippade med Isaiah Berlin (1984), men redan Kant använder dem i sin *Rechtslehre*, se Byrd & Hruschka 2010, kap. 3.

i ett Fattigsverige, där han blev satt på undantag. Hans far, kyrkoherden, hade meddelat familjen att man bara hade råd att skicka hans två äldre bröder till högre studier. Esse, som han kallades en famille, var nummer tre. För honom gällde det således att finna bärning hemmavid.

Så blev det också under några år. Men Esse hade turen att möta två personer, kronofogde Jakob Branting, vars skrivbiträde han var efter faderns död, och brukspatron Christoffer Myhrman, som båda insåg att Esse var ämnad för något annat. Med deras stöd sändes han, utan föregående gymnasieutbildning, till Lund där ett nytt liv började. I universitets hägn kom hans begåvning till sin rätt. Akademiska skrifter på välartikulerat latin över knepiga ämnen i Kants filosofi och estetik befordrade hans akademiska karriär. Hans dikter och tal blev kända och omdebatterade i en bredare krets än den Lundaakademien erbjöd. Officiella erkännanden kom honom även till del. Innan han fyllt 40 år invaldes han i Svenska Akademien. Men livet som uppburen *academicus* hade ett slut. År 1826 lämnade han Lund för att bli biskop i Växjö. Allt blev inte bättre. I efterhand framstod akademiären som den lyckliga, den ljusa tiden.